RESEARCH ARTICLE

Formation Of Grammatical Norms And Typical Errors In Learning Uzbekistan As A Second Language

Solijonova Mohinur Asrorjon qizi
Master's student, Fergana State University
E-mail: solijonovam2002@gmail.com

Abstract

This article examines the formation of grammatical norms among learners of Uzbek as a second language and the typical grammatical errors occurring in written speech. Grammar acquisition is considered not only as the learning of grammatical rules but also as the development of the ability to use grammatical forms correctly in speech.The article discusses the grammatical structure of Uzbek, the formation of word forms, the expression of grammatical meanings through affixes, and syntactic relations within sentences. Particular attention is paid to difficulties related to case and possessive forms, number, verb forms, person and number relations, and sentence construction. Grammatical errors are viewed as important linguistic evidence reflecting the process of language acquisition. The article emphasizes the importance of speech exercises, systematic repetition, contextual use of grammatical forms, and the development of independent speech activity in the formation of grammatical competence.

Keywords: Uzbek language, second language, grammatical norm, grammatical form, grammatical error, written speech, morphology, syntax, language acquisition, speech skill.

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘zlashtirayotgan o‘rganuvchilarda grammatik me’yorlarning shakllanishi va yozma nutqda uchraydigan tipik grammatik xatolar masalasi tahlil qilinadi. Ikkinchi tilni o‘rganish jarayonida grammatik bilimlarni egallash faqat grammatik qoidalarni yodlash bilan cheklanmasdan, ularni nutqiy faoliyatda to‘g‘ri va maqsadga muvofiq qo‘llash bilan bog‘liqligi yoritiladi. O‘zbek tilining grammatik qurilishi, so‘z shakllarining hosil bo‘lishi, qo‘shimchalar orqali grammatik ma’nolarning ifodalanishi hamda gap tarkibidagi sintaktik munosabatlarning o‘rganuvchilar uchun yuzaga keltiradigan qiyinchiliklari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kelishik, egalik, ko‘plik, fe’l shakllari, shaxs-son munosabati va gap tuzilishi bilan bog‘liq xatolarning kelib chiqish omillari tahlil qilinadi. Grammatik xatolarni o‘rganuvchining til tizimini o‘zlashtirish jarayonini aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisa sifatida baholash zarurligi asoslanadi. Maqolada grammatik me’yorlarni shakllantirishda nutqiy mashqlar, izchil takrorlash, grammatik shakllarni kontekstda qo‘llash va o‘rganuvchining mustaqil nutqiy faoliyatini rivojlantirishning ahamiyati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, ikkinchi til, grammatik me’yor, grammatik shakl, grammatik xato, yozma nutq, morfologiya, sintaksis, til o‘zlashtirish, nutqiy ko‘nikma.

O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganish jarayonida o‘rganuvchining grammatik bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish muhim masalalardan biridir. Biroq ikkinchi tilni o‘qitishda asosiy maqsad grammatik qoidalarni alohida

holda yod oldirish emas, balki o‘rganuvchining o‘zbek tilida mustaqil fikr ifodalashi, kundalik va kasbiy vaziyatlarda muloqot qila olishi hamda o‘z fikrini grammatik jihatdan to‘g‘ri bayon eta olishiga erishishdan iborat. X. Muxitdinovaning o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘qitish metodikasiga bag‘ishlangan qo‘llanmasida ham boshqa tillarda ta’lim oladigan o‘quvchilarga o‘zbek tilini o‘rgatishning asosiy maqsadi grammatikani shunchaki o‘rgatish emas, balki o‘zbekcha nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish ekani ta’kidlanadi.

Grammatik me’yor tushunchasi til birliklaridan adabiy til qoidalariga muvofiq foydalanishni anglatadi. O‘rganuvchi uchun grammatik me’yorning shakllanishi tilning grammatik tizimini anglash, grammatik shakllarning vazifasini tushunish va ularni muayyan nutqiy vaziyatda to‘g‘ri qo‘llay olish jarayonlari bilan bog‘liq. Shu sababli grammatik bilimning mavjudligi har doim ham grammatik ko‘nikmaning shakllanganligini anglatmaydi. O‘rganuvchi ma’lum bir qoidani nazariy jihatdan bilishi, biroq uni mustaqil nutqda qo‘llash jarayonida xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin. Aynan mana shu holat ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayonida grammatik bilimdan amaliy grammatik ko‘nikmaga o‘tish masalasining muhimligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganayotgan shaxs uchun grammatik tizimni o‘zlashtirishda tilning morfologik xususiyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbek tilida grammatik ma’nolar ko‘pincha qo‘shimchalar orqali ifodalanadi. Shuning uchun o‘rganuvchi nafaqat so‘zning lug‘aviy ma’nosini, balki unga qo‘shiladigan grammatik shakllarning ma’nosi va vazifasini ham egallashi kerak. So‘z shaklining o‘zgarishi uning gapdagi munosabatiga, grammatik vazifasiga va ma’nosiga ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek tilining nazariy grammatikasida ham morfologik birliklarning grammatik shakllari va ularning sintaktik munosabatlardagi ahamiyatiga alohida e’tibor beriladi.

Ikkinchi til o‘rganuvchisi uchun grammatik shakllarning ketma-ket va tizimli o‘zlashtirilishi muhimdir. Dastlab o‘rganuvchi alohida grammatik shaklni tanishi va uning ma’nosini tushunishi mumkin. Keyingi bosqichda esa ushbu shaklni boshqa so‘zlar bilan bog‘lash va gap tarkibida to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasi shakllanadi. Shuning uchun grammatik me’yorning shakllanishini faqat grammatik kategoriyalarni bilish bilan bog‘lash to‘g‘ri emas. U grammatik birliklarning real nutq jarayonida to‘g‘ri qo‘llanishi bilan belgilanadi.

O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganuvchilar uchun otlarning grammatik shakllarini o‘zlashtirish muhim bosqichlardan biridir. Xususan, kelishik shakllari otning boshqa so‘zlar bilan munosabatini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. O‘rganuvchi kelishik qo‘shimchasining umumiy ma’nosini bilgan holda ham uni har bir nutqiy vaziyatda to‘g‘ri qo‘llay olmasligi mumkin. Bunday holat grammatik shaklning nazariy jihatdan tanilganligi bilan uning amaliy qo‘llanishi o‘rtasida farq mavjudligini ko‘rsatadi.Kelishik shakllarini o‘zlashtirishda o‘rganuvchi uchun qo‘shimchaning shakli, ma’nosi va boshqa so‘zlar bilan munosabati birgalikda muhim hisoblanadi. Masalan, biror so‘zning ma’lum bir kelishikda qo‘llanishi faqat qo‘shimchani mexanik ravishda qo‘shish bilan belgilanmaydi. U gapdagi fe’l, ot yoki boshqa birliklar bilan yuzaga keladigan munosabat asosida aniqlanadi. Shuning uchun kelishiklarni o‘rgatishda alohida

qo‘shimchalarni yodlatish bilan birga, ularning nutqdagi qo‘llanish holatlarini ko‘rsatish ham zarur.

Egalik shakllari ham ikkinchi til o‘rganuvchilarining grammatik tizimida muhim o‘rin egallaydi. Egalik munosabati shaxs, son va tegishlilik ma’nolarini ifodalash bilan bog‘liq bo‘lib, otning shaklida ma’lum o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. O‘rganuvchi egalik shakllarini egallash jarayonida shaxs-son ma’nosini, asos va qo‘shimcha o‘rtasidagi munosabatni hamda egalik shaklining gapdagi vazifasini birgalikda o‘zlashtiradi. Shu jihatdan egalik kategoriyasidagi xatolar grammatik tizimning ayrim qismlari hali yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatishi mumkin.

Ko‘plik kategoriyasini o‘zlashtirish nisbatan sodda ko‘rinsa-da, uning nutqdagi qo‘llanishi ham o‘rganuvchidan ma’lum grammatik va mazmuniy farqlarni tushunishni talab qiladi. O‘rganuvchi ko‘plik shaklini faqat bitta grammatik qo‘shimcha sifatida qabul qilmasdan, uning otning ma’nosi va gapdagi vazifasi bilan bog‘liqligini anglab yetishi kerak. Grammatik shakllarni bunday tizimli tarzda o‘zlashtirish keyinchalik murakkabroq grammatik konstruksiyalarni egallash uchun asos yaratadi.

Fe’l grammatikasi esa o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishda alohida murakkablikka ega. Fe’l harakat yoki holatni ifodalash bilan birga zamon, shaxs-son, bo‘lishli-bo‘lishsizlik va boshqa grammatik ma’nolarni ham ifodalaydi. O‘rganuvchi fe’l shakllarini o‘zlashtirish jarayonida bir vaqtning o‘zida bir nechta grammatik ma’noni hisobga olishi kerak bo‘ladi. Shu sababli fe’l shakllarining noto‘g‘ri qo‘llanishi yozma nutqda uchraydigan muhim grammatik xatolardan biri sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Fe’l shakllaridagi xatolarni faqat qo‘shimchaning noto‘g‘ri tanlanishi bilan izohlash yetarli emas. Ayrim hollarda o‘rganuvchi grammatik shaklni bilgan holda, uni vaqt munosabatiga moslashtira olmaydi. Boshqa holatlarda esa shaxs va son munosabatining buzilishi kuzatiladi. Demak, fe’l grammatikasini o‘zlashtirish jarayonida shakl, ma’no va nutqiy vaziyat o‘rtasidagi munosabatni birgalikda shakllantirish zarur.

Grammatik me’yorlarning shakllanishida sintaksis ham muhim o‘rin tutadi. O‘zbek tilida so‘zlarning gap tarkibidagi munosabati ularning shakli va sintaktik vazifasi bilan chambarchas bog‘liq. N. Mahmudov va A. Nurmanovlarning *O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis* asarida ham sintaksis so‘z shakllarining bog‘lanish qoidalari va shu qoidalar amalga oshadigan gapni o‘rganishi ta’kidlanadi.

Shu sababli ikkinchi til o‘rganuvchisining grammatik xatosini tahlil qilishda alohida so‘z shaklidan tashqari, uning gapdagi o‘rnini ham hisobga olish lozim. So‘z shakli o‘z-o‘zidan to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, biroq boshqa birliklar bilan noto‘g‘ri bog‘langanida gapning grammatik tuzilishida xato yuzaga keladi. Bunday xatolar ega va kesim munosabati, aniqlovchi va aniqlanmish, to‘ldiruvchi va kesim o‘rtasidagi bog‘lanish yoki gapdagi so‘zlarning tartibi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

O‘rganuvchining ona tili ham ikkinchi til grammatikasini o‘zlashtirish jarayoniga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Birinchi tilda mavjud grammatik hodisaning ikkinchi tilda boshqa usulda ifodalanishi o‘rganuvchi uchun qiyinchilik tug‘diradi. Bunday vaziyatda o‘rganuvchi o‘ziga tanish

bo‘lgan grammatik model asosida yangi til birliklarini qo‘llashga harakat qilishi mumkin. Natijada ikkinchi tilda me’yoriy hisoblanmaydigan grammatik shakl yoki sintaktik qurilma yuzaga keladi.

Biroq grammatik xatolarning barchasini faqat ona tilining ta’siri bilan izohlash mumkin emas. O‘rganuvchining tilni o‘zlashtirish bosqichi, grammatik qoidani noto‘g‘ri umumlashtirishi, o‘xshash shakllarni bir-biriga almashtirishi yoki yangi o‘rganilgan grammatik modelni boshqa vaziyatlarga noo‘rin ko‘chirish kabi holatlar ham xatolarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu jihatdan grammatik xato o‘rganuvchining tilni qanday o‘zlashtirayotganini ko‘rsatuvchi muhim material sifatida qaralishi lozim.

O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘qitish metodikasida grammatik materialni nutq bilan bog‘lash masalasi alohida ahamiyatga ega. Grammatik birliklar o‘rganuvchiga faqat qoida shaklida emas, balki real nutqiy vaziyatlar orqali taqdim etilganda ularning amaliy qiymati oshadi. O‘rganuvchi grammatik shaklni qayerda, nima sababdan va qanday ma’noda qo‘llash mumkinligini anglaganida uning grammatik ko‘nikmasi yanada mustahkamlanadi. X. Muxitdinovaning metodik qo‘llanmasida ham o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘qitishning nutqiy yo‘nalishga ega bo‘lishi muhimligi qayd etiladi.

Grammatik me’yorlarni shakllantirishda mashqlar tizimi ham muhim vosita hisoblanadi. Dastlab o‘rganuvchi grammatik shaklni tanish va farqlashga yo‘naltirilgan mashqlarni bajaradi. Keyinchalik ushbu shaklni gap tarkibida qo‘llash, undan mustaqil ravishda foydalanish va o‘z fikrini ifodalashga qaratilgan topshiriqlar murakkablashib boradi. Bunday izchillik grammatik bilimning amaliy ko‘nikmaga aylanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Yozma nutq grammatik me’yorlarning shakllanganlik darajasini aniqlash uchun alohida ahamiyatga ega. Og‘zaki muloqotda ayrim xatolar suhbatdosh tomonidan mazmun asosida tushunilishi yoki muloqot jarayonida tuzatilishi mumkin. Yozma nutqda esa grammatik shakl, so‘zlar o‘rtasidagi munosabat va gap tuzilishi aniq ifodalanadi. Shu sababli yozma matn o‘rganuvchining grammatik bilimlarini amaliy jihatdan namoyon etuvchi muhim materialdir.

O‘rganuvchilarning yozma ishlarini tahlil qilish orqali grammatik xatolarning takrorlanish xususiyatlarini aniqlash mumkin. Agar ma’lum bir grammatik shakl turli matnlarda muntazam ravishda noto‘g‘ri qo‘llansa, bu holat ushbu grammatik hodisaning o‘rganuvchilar uchun muayyan qiyinchilik tug‘dirayotganidan dalolat beradi. Aksincha, ayrim grammatik shakllarning kam xato bilan qo‘llanishi ularning o‘zlashtirilishi nisbatan barqaror ekanini ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, grammatik xatolarni faqat salbiy natija sifatida baholash to‘g‘ri emas. Xato o‘rganuvchining qaysi grammatik birlikni qanday tushunganini ko‘rsatadigan materialdir. O‘rganuvchi tomonidan bir xil xatoning takroran sodir etilishi uning muayyan grammatik munosabatni hali to‘liq o‘zlashtirmaganligini ko‘rsatishi mumkin. Demak, xatolarni muntazam tahlil qilish o‘quv jarayonini takomillashtirish va grammatik materialni qayta tashkil etish uchun ham xizmat qiladi.

O‘zbek tilining grammatik tizimini o‘rgatishda grammatik shakllarning o‘zaro bog‘liqligiga ham e’tibor qaratish zarur.

Masalan, otning kelishik shakli ko‘pincha fe’l bilan munosabatda namoyon bo‘ladi, egalik shakli esa boshqa grammatik birliklar bilan bog‘liq holda qo‘llanadi. Fe’lning shaxs-son shakli ega bilan munosabatga kirishadi. Shuning uchun grammatik kategoriyalarni mutlaqo alohida o‘rgatish o‘rganuvchining til tizimini yaxlit holda egallashiga har doim ham yetarli imkoniyat yaratmaydi.

Grammatik me’yorning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon sifatida qaralishi kerak. Dastlabki bosqichda o‘rganuvchi grammatik shakllarni tanib olish va ularning asosiy ma’nolarini farqlashni o‘rganadi. Keyingi bosqichda grammatik shakllarni tayyor nutqiy namunalar asosida qo‘llash ko‘nikmasi rivojlanadi. Yuqoriroq bosqichlarda esa o‘rganuvchi grammatik vositalardan mustaqil ravishda foydalanib, o‘z fikrini turli mazmun va vaziyatlarda ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shunday qilib, o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘zlashtirishda grammatik me’yorlarning shakllanishi grammatik qoidalarni bilish, grammatik shakllarni farqlash va ularni nutq jarayonida to‘g‘ri qo‘llashning birligi asosida yuzaga keladi.O‘rganuvchining grammatik xatolari esa mazkur jarayonning turli bosqichlarini aniqlash imkonini beruvchi muhim lingvistik materialdir.

O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganuvchilarning grammatik xatolarini o‘rganishda, avvalo, xatolarning qaysi grammatik kategoriyalarda ko‘proq uchrashini aniqlash, keyin ularning yuzaga kelish sabablarini tahlil qilish va nihoyat, ushbu xatolarni bartaraf etishga xizmat qiluvchi metodik vositalarni belgilash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv grammatikani o‘rgatishni faqat nazariy ma’lumot berishdan chiqarib, o‘rganuvchining real nutqiy ehtiyojlari bilan bog‘lash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘zlashtirishda grammatik me’yorlarning shakllanishi murakkab va izchil jarayon bo‘lib, u grammatik bilim, amaliy ko‘nikma va nutqiy faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi asosida rivojlanadi. O‘zbek tilining grammatik qurilishi, grammatik ma’nolarning shakl orqali ifodalanishi va so‘zlarning gapdagi munosabatlari ikkinchi til o‘rganuvchilari uchun o‘ziga xos qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Yozma nutqda kuzatiladigan grammatik xatolar ushbu qiyinchiliklarni aniqlash uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Kelishik, egalik, ko‘plik, fe’l shakllari, shaxs-son munosabatlari va sintaktik bog‘lanishlar bilan bog‘liq xatolarni izchil o‘rganish orqali o‘rganuvchilarning grammatik tizimni o‘zlashtirish xususiyatlarini aniqlash mumkin. Bunda xatoni faqat tuzatilishi kerak bo‘lgan kamchilik sifatida emas, balki o‘rganish jarayoni haqida ma’lumot beruvchi lingvistik hodisa sifatida ko‘rish muhimdir.

Shuningdek, grammatik me’yorlarni shakllantirishda grammatik materialni nutqiy vaziyat bilan bog‘lash, mashqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish, o‘rganuvchining mustaqil fikr ifodalashiga sharoit yaratish va yozma nutqdagi xatolarni muntazam tahlil qilib borish samarali natija beradi. Mazkur yondashuv o‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganuvchilarning grammatik kompetensiyasini shakllantirish bilan birga, ularning yozma nutqini izchil rivojlantirish uchun ham muhim metodik asos yaratadi

Foydalanilgan adabiyotlar

Muxitdinova X. S. O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘qitish metodikasi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. — 312 b.

Normatova Sh., Abdurahmonova M. O‘zbek tili. — Toshkent, 2014. — 193 b.

Mahmudov N., Nurmanov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995. — 232 b.

Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Morfologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995. — 149 b.

O‘zbek tili grammatikasi. I tom. Morfologiya. — Toshkent: Fan, 1975.

O‘zbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. — Toshkent: Fan, 1976.

Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. — 163 b.

Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tilidan ma’ruza matnlari. Sintaksis. — Toshkent, 2000.

Ikromova R., Muhamedova D., Shodmonqulova D., G‘ulomova X. Hozirgi o‘zbek adabiy tilidan ma’ruza matnlari. Sintaksis. — Toshkent, 2001.